

Hvem stod bag udsmykningen i Birgittakapellet i Roskilde Domkirke?

AF EVA LOUISE LILLIE

Birgittakapellet – bygning og udsmykning

Birgittakapellet i Roskilde domkirke er et relativt lille kapel (indre mål ca. 6 x 6 m), opført i røde tegl og med enkelte sortglaserede sten. Det er placeret på domkirkens nordside mellem Skt. Andreaskapellet mod øst og indgangspartiet til Christian IX's kapel mod vest. Gennem en bred spidsbuet åbning er kapellet forbundet med domkirkens nordre sideskib. Et bredt spidsbuet vindue i nordvæggen giver lys til rummet, som er dækket af et enkelt udformet krydshvælv.

Kapellet har været indviet til Treenigheden, Jomfru Maria, Birgitta af Vadstena og måske endnu nogle helgener; af nemheds årsager er det allerede fra begyndelsen blevet kaldt *Birgittakapellet*.

Omkring 40 år efter grundlæggelsen blev vægge og hvælv udsmykket med kalkmalerier; kun østvæggens nedre del står i dag uden bemaling. Hvælvet er dækket af et tæt og frodigt grønt rankeslyng, i hvilket der gemmer sig flere helgener (fig. 1). Også på væggene er der billeder af helgener, herunder enkelte legendescener. Kun en enkelt bibelsk begivenhed indgår i udsmykningen, nemlig vestvæggens billede af Jesus i farisæerens hus (Lk 7.36-50) (fig. 2).

Midt på vestvæggen ses en bred bort, der er udfyldt med et rankeværk magen til det i hvælvet. I dette rankeslyng ses foruden biskop Oluf Mortensen Badens våben også flere fantasivæsner.

I en kirke med kalkmalerier vil en besøgende ofte stille spørgsmålene "Hvem var maleren?" og "Hvem stod bag udsmykningens tilblivelse?" I langt de fleste tilfælde er svarene "Det ved vi ikke". Således også i Birgittakapellet i Roskilde domkirke, men her er det dog muligt at komme i det mindste ét af svarene lidt nærmere. Ganske vist kan der ikke sættes navn på maleren eller hans værksted, men det har dog været muligt at knytte Birgittakapellets kalkmalerier sammen med udsmykningen i det tilstødende Andreas-

Eva Louise Lillie. Uddannelse: Cand. mag. i Historie og Kunsthistorie. 1993-2016 underviser på Afdeling for Kirkehistorie, Det teologiske Fakultet, Københavns Universitet (kirkehistorie og kirkelig kunst).

Fig. 1. Birgittakapellets hvælv, vestkappen. Et tæt rankeværk dækker hele fladen og midt i dette står kirkefaderen Augustin. Nederst til venstre, i kappens svikkel, ses Ursula med nogle af de 11.000 jomfruer, der led martyrdøden, og i den tilstødende kappe Achatius og hans 10.000 riddere. Nederst i kappens højre svikkel ses Birgitta, der har lagt navn til kapellet, yderst til højre, i den tilstødende kappe, helgeninden Margaretha med et sværd. Øverst til venstre, i sydkappen, står kirkefaderen Ambrosius, og i kappen overfor, kirkefaderen Hieronymus. Foto: ELL 2019.

kapel, og med udsmykninger i Helsingør, både i Karmeliterklosteret og i domkirken, samt i Jørlunde kirke.¹ Når det gælder den person, der har stået bag udsmykningens tilblivelse, er det til gengæld muligt at komme ganske tæt på et konkret svar. Derom handler denne artikel.

Biskop Oluf Mortensen Baden og kapellets grundlæggelse

En indskrift, forfattet på latin og malet i rankeværket på kappellets vestvæg, oplyser den besøgende om, at kapellet er grundlagt af Roskildebiskopen Oluf Mortensen (Baden), hvis våben indskriften flankerer (fig. 3).²

Oplysningen genfindes i Roskildeårbogen, som for året 1485 meddeler, at dette år døde biskop Oluf Mortensen og blev begravet i Birgittakapellet, som han byggede, stiftede (dvs. indviede) og begavede med gods og rente (dvs. indtægter).³ Oluf Mortensens fragmentarisk bevarede gravsten er, efter at have ført en noget omskiftelig tilværelse i århundredernes løb, i dag tilbage i kapellet, hvor den nu er placeret op ad østvæggen.⁴

Fig. 2. Birgittakapellets vestvæg. Øverst en scene fra fortællingen om Bernhard af Clairvaux. Derunder, til venstre, synderinden der vasker Jesu fødder i farisæerens hus. I nichen ses Kristoffer, der bærer Jesusbarnet over floden, og yderst til højre Roskilde domkirkes værnehelgen, Lucius. Nederst rankeborten med Oluf Mortensen Badens våben og stifterindskriften. Foto: Roskilde Domkirke.

Desværre er kapellets fundats gået tabt, så præcis hvornår Oluf Mortensen besluttede sig for at lade det opføre, og hvor meget og hvilket gods, han skænkede det, vides ikke, men i et brev udstedt 1475 af pave Sixtus IV og stilet til ridder og rigsråd Johan Oxen af Tordsø (i Skåne) omtales et alter i Roskilde domkirke, indviet til Birgitta af Vadstena. Alteret angives at være grundlagt af Johan Oxen, og til dem, som besøger det på bestemte tidspunkter, gives der 10 års aflad.⁵ For god ordens skyld bør det nævnes, at der i domkirken kun har været ét alter indviet til Birgitta, nemlig det i kapellet som bærer hendes navn. Vi kan således konstatere, både at kapellet må have været i funktion i 1475, og at bemeldte rigsråd Johan Oxen har været involveret i kapellets tidlige hi-

Fig. 3. Biskop Oluf Mortensen Badens våben, holdt af to vildmænd og flankeret af stifterindskriften; vestvæggen, midtfor. Foto: ELL, 2019.

Fig. 4. Pave Lucius stående på en drage, symbol på hedenskab eller onskab. Til højre skriftbåndet med dateringen af kapellets udsmykning, 1511; vestvæggen, nord. Foto: ELL, 2019.

storie og i grundlæggelsen af (mindst) ét af dets altre. Senest 1478 er der af det gods, som var blevet skænket Birgittakapellet og dets altre, blevet oprettet et såkaldt præbende, og den kannik, der var i besiddelse af præbendet, forvaltede godset og nød godt af dets indtægter mod dels at varetage kapellets vedligeholdelse dels at lade afholde den række gudstjenester, som rummede forbøn for den eller dem, der oprindeligt havde skænket gods til kapellet og dets altre.⁶ Årstallet 1478 er J. O. Arhning kommet frem til ved at sammenligne et par lister over præbender i Roskilde domkirke.⁷

Udsmykningens tilblivelse

På vestvæggen, ved siden af billedet af pave Lucius (domkirkens værnehelgen), er malet en indskrift, som oplyser, at kapellet er udsmykket i 1511 (fig. 4).⁸ Kapellet stod således uden udsmykning, eller måske kun med en ornamentalt udsmykning, i 35-40 år. Manglende økonomisk overskud som følge af den store domkirkebrand i 1440'erne er blevet givet som forklaring på, at der gik så længe, men da økonomien for henholdsvis domkirken (dens bygningsøkonomi, *fabbrica*) og de mange præbender var uafhængige af hinanden, skal forklaringen formentlig søges andetsteds: i Oluf Mortensens personlige økonomi, præbendets indtægter eller dets indehaveres personlige økonomi, og måske også i sidstnævntes interesse for udsmykning eller mangel på samme.

Mange har beskrevet kapellet og dets udsmykning, siden stiftsskriver og kirkeværge Steen Friis i 1851-52 udgav sin bog *Roskilde Domkirke – beskrevet med Planer og Plancher*, men kun få af disse forfattere har givet et bud på, hvem der kunne tænkes at stå bag udsmykningens tilblivelse, altså hvem det har været, der har bestemt, at kapellet skulle udsmykkes og med hvilke motiver.

Den første forfatter var Stig Holsting, der i 1975 foreslog, at det var Johan Jepsen Ravensberg (biskop i Roskilde 1500-12), der var ophavsmanden. Men nogen begrundelse for valget af Ravensberg gav Holsting ikke, og hans antagelse bliver ikke understøttet af det samtidige kilde-materiale.

I sin bog om Roskilde domkirke præsenterer Ulla Kjær læseren for en anden kandidat: Lage Urne, domkirkens kantor i 1511, og i årene 1512-29 biskop i Roskilde.⁹ Forfatteren tager i sit valg af Lage Urne udgangspunkt i en analyse af kapeludsmykningens program, dvs. valget og sammensætningen af motiver, bag hvilket hun mener at finde en ikke

Fig. 5. "Maria i solgissel".
 Maria med barnet, omgivet af solens stråler og stående på måneseglet; hun er flankeret af engle. Under hende ses våbnerne for Jernskæg (t.v.) og Oxe (t.h.). I hvælvet over Maria ses symbolet for evangelisten Matthæus, et vinget menneske. Foto: ELL 2019.

alene rig men også "kompetent" person; kriterier, som Lage Urne til fulde opfylder. Men Ulla Kjær medgiver også, at der ikke findes vidnesbyrd om biskoppens eventuelle tilknytning til Birgittakapellet.¹⁰

Våbenskjoldene

I selve kapellet findes der dog nogle ganske håndfaste indici på, hvem der har stået bag dets udsmykning. Blandt Roskilde domkirkes gejstlige var foruden biskopperne og de fire prælater (dekan, provst, ærkedegn og kantor) – som er dem, vi i dag kender bedst – mindst 30-40 kanniker, hvoraf 34-35 ved middelalderens slutning var præbendeindehavere, og derudover fandtes der et ukendt antal vikarer og kor-

præster. Det er i gruppen af kanniker, at jeg mener, at vi skal finde ophavsmanden til kapellets udsmykning.

Tre våbenskjolde er malet på kapellets vægge. På vestvæggen det ovenfor omtalte våben, tilhørende biskop Oluf Mortensen Baden, ledsaget af indskriften som oplyser, at han var kapellets grundlægger. På kapellets nordvæg, under billedet af Maria i solgissel er malet to våbner, lige ved siden af hinanden; i ingen af de tre våbner er de oprindelige farver bevaret, kun konturerne ses (fig. 5). Om våbnerne på nordvæggen skriver Poul Nørlund i *Danmarks Kirker*: "Fodfrisen paa denne Væg er kun halvt saa høj og findes kun vest for Vinduet; her er Biskop Oluf Mortensens fædrene og mødrene Vaaben (Baden og Oxe)".¹¹ Desværre må man konstatere,

Fig. 6. Apostlen Johannes, malet på kapellets nordvæg, øst. Indramningen af figuren antyder, at der er tale om et alterbillede. Over rammen ses symbolet for evangelisten Lukas, en vinget okse, nederst endtvielseskors. Foto: ELL, 2019.

Fig. 7. Våbner for kannik Peder Andersen Jernskæg og ridder Johan Oxen til Tordsø. Nordvæggen, vest. Foto: ELL, 2019.

at Poul Nørlund – pænt sagt – ikke har været helt så omhyggelig, som man kunne forvente af en forfatter og redaktør på Danmarks Kirker. For det første har han ikke kontrolleret sin identifikation af våbnerne, og for det andet er han tilsyneladende gået ud fra, at når to våbner er malet ved siden af hinanden, så må der være tale om henholdsvis fædre og mødre våben (anevåben) for én person. Andre muligheder har han ikke overvejet. Desværre må man også konstatere, at flere forfattere, der på et senere tidspunkt har beskrevet kapellets udsmykning, er blevet ført på vildveje ved at have stølet (for meget) på oplysningerne i Danmarks Kirker.

Accepteres Nørlunds udsagn, ifølge hvilket de to våbner repræsenterer Oluf Mortensens fædre og mødre våbner, så ville det betyde, at biskoppens mor skulle have tilhørt slægten Oxen, men kontrollerer man oplysninger om de to slægter, så anføres det for Oluf Mortensen Baden, at moderen var ukendt, og går man til slægten Oxen, synes ingen kvinder af denne familie at have været gift med en Baden.¹²

Der er imidlertid den mulighed, at de to våbner fra udsmykningens opdragsgivers side har været tildelt samme funktion som Baden-våbnet på vestvæggen, nemlig at de hver for sig repræsenterer en stifter eller donator, altså en person som på et eller andet tidspunkt har skænket et eller andet til kapellet. Johan Oxen betegnes, som ovenfor nævnt, allerede i 1475 som grundlægger af Birgittaalteret i Roskilde og senere (1488) som grundlægger af et Johannesalter, så han hører helt

klart til blandt kapellets donatorer (fig. 6). Af den grund antager jeg, at våbenet for slægten Oxe repræsenterer ridder og rigsråd Johan Oxe i dennes rolle som donator eller stifter.

Det andet våben er, som ovenfor anført, af Poul Nørlund identificeret som tilhørende slægten Baden. Beskrivelsen af våbenet for denne adelsfamilie lyder: "Gul måne og hvid ibskal i blå",¹³ men ser man nøjere på våbenet, der er malet ved siden af Johan Oxes våben, så mangler den liggende halvmåne over ibskallen. Våbnet rummer kun en muslingeskal (fig. 7). Eftersom farverne i dag forsvundet, kan der derfor være tale om et medlem af én af fire mulige slægter: Fig i Halland, Jernskæg, Steen og Munk af Spettrup.¹⁴ Da Steen Friis i 1868, efter afdækning og restaurering af kapellets kalkmalerier, forfattede endnu en beskrivelse af domkirken, identificerede han uden tøven de to våbner: "Paa den nordre Væg: Jernskjæggernes og Oxernes Vaabener og den hellig Jomfrue, omgiven af en Straalekrands...",¹⁵ en beskrivelse som Nørlund tydeligvis ikke har læst eller i hvert fald ikke taget ad notam.

En søgning i kildematerialet efter forbindelser mellem på den ene side Roskilde domkirke og på den anden side medlemmer af én af de fire ovennævnte slægter, bekræfter Friis' identifikation: våbenet må repræsentere slægten Jernskæg og det medlem af slægten, der er tale om, er kannik Peder Andersen Jernskæg, nevø til Jens Pedersen Jernskæg, biskop i Roskilde 1431-48, og onkel til kong Hans' elskerinde, Edele Jernskæg.

Testamentet

Den 16. januar 1513, formentlig kort før sin død, oprettede Peder Andersen Jernskæg sit testamente; eksekutorerne var Henning Griis, kannik i Roskilde, og en vis "hr. Bo". Testamentet er skrevet på pergament, men er meget medtaget og fuldt af lakuner – sultne mus?¹⁶ Peder Andersen er ikke rig som Lage Urne, men han har formentlig været relativt velhavende. Blandt de testamentariske gaver er både værdigenstande i sølv og guld, rede penge og ejendom, korn samt badstuegang, øl og mad. Blandt gavemodtagerne er Lage Urne, her benævnt "electo et confirmato", dvs. på dette tidspunkt er han blevet valgt, men endnu ikke blevet indviet til biskop; også Århusbispen Niels (Clausen Skade) er blandt gavemodtagerne. Lage Urne er den første, der nævnes i testamentet, og på andenpladsen optræder domkirken. Man kunne her gætte på, at det var domkirkens bygningssfond

(fabrica), som blev betænkt, for længere nede i testamentet nævnes forskellige former gudstjenester (messer, vigilier, tidebønner), hvor gavemodtagerne selvsagt må være gejstlige. Om det så er domkirkens gejstlighed eller præster andetsteds, lader sig ikke afgøre, ligesom ej heller et omtalt kalente (sammenslutning af præster), kan identificeres.

Peder Andersen betænker også mindst fire andre kirkelige institutioner, hvoraf kun Helligåndshuset i København kan identificeres med sikkerhed. Desuden nævnes et Gråbrødre-kloster, af hvilke der på dette tidspunkt var knap 30 i landet (inkl. Skånelandene og Slesvig), og så yderligere to klostre, hvis ordenstilhørsforhold eller geografiske beliggenhed ikke lader sig bestemme.

Familie og hustand i videre betydning nævnes i reglen også i de middelalderlige testamenter, og de kunne i dette testamente gemme sig i passagerne, som omtaler dels en donation tilhørende S. Antoniusalteret i Vor Frue kapel (i Roskilde domkirke), dels det løsrevne "til Botterope," dvs. Butterup (sogn), hvortil hans familie havde en tilknytning (se nedenfor). I testamentets afsluttende del betænkes nogen (traditionelt de fattige) med badstuegang, mad og øl, ligesom også også kløkkeren modtager en testamentarisk gave.

I denne sammenhæng er den eller de væsentligste donationer dog dem til Birgittakapellet, som formentlig har optrådt på 3. pladsen i rækken af gavemodtagere.¹⁷ Kapellet modtager "40 mark penninge" og umiddelbart derefter anføres "een min gaardt lig...". Så Peder Andersen donerede ikke alene en sum penge til kapellet, han skænkede det også fast ejendom, hvilket betyder, at kapellet gennem de afgifter, som ejendommen ydede, ville få forøget sine løbende indtægter. Derefter nævnes "samme capeels vicarius", dvs. præsten der har gjort tjeneste i Birgittakapellet. Men det nok vigtigste i denne donation til Birgittakapellet, er det indskud, som findes i omtalen af pengegaven. Her skriver Peder Andersen nemlig om kapellet: "... ther som jegh wuelier min læyerstædt ..." (... dér, hvor jeg vælger mit lejersted..., dvs. gravsted). Han valgte altså Birgittakapellet som det sted, hvor han ville begraves.

Det blev han, og over hans grav blev lagt en stor gravsten hugget i gotlandsk kalksten, en gravsten som næppe har været helt billig, og som Peder Andersen uden tvivl selv har betalt (fig. 8). Stenen bærer følgende latinske indskrift (forkortelser opløst): "Nobilis vir dominus Petrus Andree quondam canonicus Roskildensis hoc loco sepultus est anno Domini 1513 cuius anima requiescat in pace amen". (Ædel

Fig. 8. Kannik Peder Andersen Jernskægs gravsten, opstillet op ad kappellets østvæg. Midt på stenen ses hans anevåben, til venstre moderens slægt, Neb (et anker), og til højre faderens, Jernskæg (en muslingeskal). Foto: ELL, 2019.

mand, Hr. Peder Andersen, forhen kannik i Roskilde, er begravet på dette sted i det Herrens år 1513; hvis sjæl hviler i fred. Amen). I stenens hjørner ses medaljoner med evangelistsymboler, og midt på stenen findes våbnerne for afdødes forældre, slægterne Neb (et anker, til venstre på gravstenen set fra betragteren) og Jernskæg. Også Peder Andersens gravsten har i tidens løb ført en omskiftelig tilværelse. Ifølge Danmarks Kirker befandt stenen sig stadig i Birgittakapellet i 1600-tallet, men må derefter være flyttet ud i domkirkens midtskib, hvorfra Steen Friis i 1856 lod den bringe tilbage til Birgittakapellet.¹⁸ Her er den i dag anbragt op ad kapellets østvæg, ved siden af stenen for Oluf Mortensen Baden; på trods af at kannikens gravsten er ganske slidt, ses Jernskæg-våbenet dog tydeligt, og lader sig således sammenligne både med det tilsvarende våben i kalkmaleriet og med Oluf Mortensens våben på gravstenen ved siden af. Der er derfor ingen tvivl om, at våbenet på kapellets nordvæg og det på gravstenen repræsenterer én og samme slægt.

Således er der to-tre indicier, der peger på, at kanniken Peder Andersen Jernskæg var den person, der stod bag udsmykningen af Birgittakapellet: for det første er hans klare tilknytning til kapellet bevidnet gennem testamentet: dels ved donationerne til kapellet, dels ved hans valg af kapellet som stedet for sin grav. For det andet er der det malede våben på kapellets nordvæg, hvor det er placeret side om side med våbenet for donatoren Johan Oxe. Tages Peder Andersen Jernskægs tilknytning til Birgittakapellet i betragtning, må også *hans* malede våbenskjold på kapelvæggen anses for at fungere som donatorsignatur. Ved udførelsen af udsmykningen har Peder Andersen altså mindet kapellets oprindelige donatorer, men *også* sat et minde over sig selv.

Peder Andersen Jernskæg

Tilbage står spørgsmålet: hvem var Peder Andersen Jernskæg? Hans våben afslører, at han tilhørte den lavadelige slægt, Jernskæg, og selv uden et kendskab til hans våben ville de indledende ord på gravstenen "Nobilis vir dominus..." afsløre hans adelige tilhørsforhold. Et dokument fra 2. juli 1489 viser, hvilken gren af slægten Jernskæg, Peder Andersen tilhørte: hans søster, Beritte, enke efter Jeppe Låle, pantsatte en gård i Grandløse (nær Holbæk) til Peder Reberg, der her repræsenterede Skt. Erasmus' alter i Roskilde domkirke. Som vidner til transaktionen beseglede blandt andre hendes to brødre, Peder og Mikkel Andersen dokumentet.¹⁹ Peders

bror, Mikkel, skriver sig her – og senere også i 1502 – til Ellinge (det nuværende Løvenborg), som var et biskoppeligt len i Butterup sogn, lidt vest for Holbæk. Testamentets løsrevne "tiil Botterope" kunne som ovenfor anført antyde, at der i 1513 stadig var en familiemæssig tilknytning til Ellinge.

Første gang Peder Andersen dukker op i det bevarede killemateriale, er i 1470, hvor han benævnes kannik.²⁰ Vi må derfor gå ud fra, at han på dette tidspunkt har været medlem af domkapitlet, hvilket forudsætter, at han har været et sted i tyverne, formentlig i midten eller slutningen heraf, og at han derfor sandsynligvis er blevet født i begyndelsen af 1440'erne.²¹

Vi ved ikke, hvilken uddannelse Peder Andersen har fået, men der er klare indikationer på, at han – på trods af manglende magister- eller dokortitel – i sine unge dage har frekventeret et eller flere universiteter. For det første synes der at have eksisteret et generelt krav om forudgående universitetsstudier i to eller tre år inden optagelse i et domkapitel, selvom det for Roskilde domkapitels vedkommende først kan dokumenteres med Lage Urnes statutter fra 1517.²² For det andet betegnes Peder Andersen i et dokument, udstedt september 1474, som "*officialis generalis Dominus episcopi Roskildensis*", altså biskop Oluf Mortensen Badens generalofficial; 10 år senere optræder Peder Andersen som biskoppens lokalofficial i Roskilde.²³ Officialerne var de biskoppelige embedsmænd, der varetog stiftets administration; generalofficialen, den øverste i dette embedsmandshierarki. En forudsætning for at kunne bestride et embede som official har været en juridisk skoling, som man kun kunne få ved et universitet.²⁴

Peder Andersen har altså tydeligvis fået en juridisk uddannelse, men spørgsmålet om, ved hvilket eller hvilke universitet/universiteter han har studeret, kan indtil videre ikke besvares med sikkerhed. Et forslag om, at den "*Petrus Andree de Roskildia*", der indskrives ved universitetet i Leipzig i sommeren 1463, er identisk med Peder Andersen Jernskæg, er ikke helt usandsynligt, så meget desto mere som at Peder Andersens navn i immatrikulationslisten står anført lige efter en vis "*Oddo Johannis de Dacia, canonicus Roskildensis*", der dårligt kan være andre end den Odde Hansen, som få år senere af Christian I får overdraget kanonikat og præbende til Hellig tre Kongers Kapel i domkirken.²⁵ Desværre er der ingen oplysninger om, ved hvilket fakultet Peder Andersen blev indskrevet, og i listerne over Leipzigeruniversitetets såkaldte promovinger optræder han ikke, så vi må gå ud fra, at han har forladt stedet uden "eksamen".²⁶

De dokumenter, hvori Peder Andersen optræder mellem 1474 og 1484, peger på, at han har været tilknyttet den biskoppe- lige administration i Roskilde, idet han enten optræder på biskoppens vegne (som official), eller bevidner og besegler dokumenter, som er udstedt af biskoppen, eller hvori biskoppen er medbesegler. Efter Oluf Mortensens død i 1485 synes Peder Andersen at have forladt den centrale stiftsadministration, idet kontakterne til Oluf Mortensens efterfølgere, Niels Skave og Johan Jepsen Ravensberg, er langt mere sporadiske. Fra 1485 og frem til sin død i 1513 figurerer Peder Andersen Jernskæg blot som "almindelig" kannik, der bevidner og medbesegler dokumenter udstedt af andre af domkapitlets kanniker, og her er det især i kredsens omkring domkirkens kontor, Peder Reberg, at vi møder Peder Andersens navn.

Først gennem udsmykningen fra 1511 er det muligt med sikkerhed at knytte en forbindelse mellem Birgittakapellet og kanniken Peder Andersen Jernskæg. Men forbindelsen har givet vis været etableret på et tidligere tidspunkt, måske langt tidligere. J. O. Arhning har foreslået, at Jernskæg måske allerede i 1485 havde tilknytning til St. Birgittes kapel.²⁷ Om han har været Birgittakapellets kannik allerede i 1485 eller ej får – i hvert fald indtil videre – stå hen i det uvisse.

Ulla Kjær nævner, at den person, der stod bag udsmykningen af Birgittakapellet, måtte være rig. Det var Peder Andersen Jernskæg også – forholdsvis – men har han været kapellets kannik og indehaver af præbendet, har han også haft mulighed for at råde over de midler, der var afsat til kapellets vedligeholdelse. Mens der således ikke kan være megen tvivl om, at Peder Andersen Jernskæg har været den, der tog initiativet til udsmykningen, behøver han dog ikke nødvendigvis også at have været den, der betalte.

P. G. Lindhardt anfører i sin bog *Nederlagets mænd*, at de danske biskopper i reformationstiden savnede teologisk uddannelse, men til gengæld var i besiddelse af en solid juridisk dannelse.²⁸ Denne karakteristik bør formentlig modificeres. At Peder Andersen Jernskæg har været en habil jurist, er der næppe nogen tvivl om, men udsmykningen i Birgittakapellet vidner om, at han også har været i besiddelse af både kunstnerisk fornemmelse og teologisk dannelse. Og mon ikke det også har gjort sig gældende for andre af domkirkens præster?

Efterskrift – kongeligt gravkapel

I 2010 blev Birgittakapellet udpeget som gravkapel for dron-

ning Margrethe og prins Henrik. Det var ikke første gang, at kapellet tjente som kongeligt gravkapel, idet kisterne for tre af Christian 4.s og Kirstine Munks mange børn blev opstillet i den krypt, som i slutningen af 1650'erne var blevet indrettet under kapellets gulv.

Som led i forberedelserne til nyindretningen af kapellet, foretog Nationalmuseet i 2013 udgravninger i krypten.²⁹ At kongehuset i 2017 meddelte, at prins Henrik ikke ville blive bisat i Roskilde domkirke, kom ikke til at spille nogen rolle for kapellets udformning og indretning.

Allerede i 2003 havde regentparret anmodet billedkunstneren Bjørn Nørgaard om at udforme et gravmæle. Kunstværket, kaldet "Sarkofagen", symboliserer i materialevalg og udformning såvel rigsfællesskabet som dronningens og prinsens personlige interesser; det blev opstillet i kapellet og præsenteret for offentligheden i 2018.

I dag er gravmælet tildækket og vil først blive afdækket, når dronning Margrethe bliver stedt til hvile i krypten.

Litteratur

Kilder og kildesamlinger

Afladsbrev, udstedt 8. maj 1475 af pave Sixtus IV til ridder og rigsråd Johan Oxe til Tordsø. *Acta Pontificum*, nr. 2638.

Afladsbrev, udstedt 4. maj 1488 af pave Innocens VIII til ridder og rigsråd Johan Oxe til Tordsø. *Acta Pontificum*, nr. 3100.

Biskop Lage Urnes Synodalstatutter fra Aaret 1517, ved H. F. Rørdam. *Nye Kirkehistoriske Samlinger*, Bd.3. 1865, s.262-91.

Biskop Lage Urnes Testament. 26De April 1529. *Danske Magazin*, III. Række, Bd. 3, 1851, s. 212-18 (DM). www.danskeselskab.dk

Die Matrikel der Universität Köln 1389-1559. Band I 1389-1466. Bearb. Dr. Hermann Keussen. Bonn 1892. Publikationen der Gesellschaft für Rheinische Geschichtskunde, Band VIII. www.books.google.dk

Die Matrikel der Universität Leipzig, Band I. Die Immatrikulationen von 1409-1559. Codex Diplomaticus Saxoniae Regiae. Hrsg. Georg Erler, Leipzig 1895. <https://codex.isgv.de>

Die Matrikel der Universität Leipzig, Band II. Die Promotionen von 1409-1559. Hrsg. Georg Erler. Leipzig 1897. <https://codex.isgv.de>

Peder Andersen Jernskægs testamente, udstedt 16. januar 1513. *Repertoriet* II., nr. 12443, s. 252-53.

Acta Pontificum Danica – Pavelige Aktstykker vedrørende Danmark 1316-1536. Bd. 1-6. Red. L. J. Moltesen m.fl. 1904-15; (*Acta Pontificum*).

Repertorium Diplomatarium Regni Danici Mediævalis. II. Række, 1928-39; (*Repertoriet* II).

Roskilde Aarbogen 1448-1540. *Historiske Kildeskrifter og Bearbejdelser af dansk Historie*. Bind I, ved H.F.Rørdam. København 1873, s.297-381.

Sekundærlitteratur

- Achen, Sven Tito: *Danske adelsvåbner, en heraldisk nøgle*. 1973.
- Arhnung, J.O.: *Roskilde Domkapitels Historie, Bd. I. Tiden indtil 1416*. 1937.
- Arhnung, J.O.: *Roskilde Kapitels Jordebog 1568*. 1965.
- Becker, T. A.: "Danske og Norske Studerende ved Universitetet i Leipzig indtil 1660". *Nye Kirkehistoriske Samlinger*, Bd.2. 1861, s. 512-28.
- Dahlerup, Troels: "Official". *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder*, Bd. 12, sp. 528-32.
- Danmarks Kirker, Københavns amt*, Bind 3 & 4. Red. Moltke, Erik og Elna Møller, 1951.
- Danske Kalkmalerier, Sengotik 1500-1536*. Red. Ulla Haastrup, 1992.
- Friis, Steen: *Roskilde Domkirke – beskrevet med Planer og Plancher*. 1851-52.
- Friis, Steen: *Beskrivelse af Roskilde Domkirke efter Restaurationen*. 1868.
- Holsting, Stig: "Den hellige Birgittas billedbog i Roskilde domkirke". *ICO, Den iconografiske Post* 1975: 2-3, s. 36-47.
- Inger, Göran: "Prebende". *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder*, Bd. 13, sp. 416-20.
- Kjær, Ulla: *Roskilde Domkirke. Kunst og Historie*. 2013.
- Kruse, Anette: *Roskilde Domkirke*. 2003.
- Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder*, Bd. 1-21, 2. oplag, 1980-82.
- Lindhardt, P.G.: *Nederlagets mænd. Det katolske bispevældes sidste dage i Danmark*. 1968.
- Pirinen, Kauko: "Domkapitel". *Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder*, Bd.3, sp. 185-95.
- Rensbro, Henriette & D. Høyer: "Skt. Birgittes Kapel i Roskilde domkirke – gravplads i 1000 år". *Nationalmuseets Arbejdsmark* 2014, s.238-51.

Websider

- Peder Andersen Jernskæg: <https://www.geni.com/people/Peder-Andersen-Jernskæg>
- Peder Andersen Jernskæg: www.neven.dk/stamtrae/neven/9144.htm
- Peder Andersen Jernskæg: https://finnholbek.dk/parental_line.php?personID144327&tree=2
- Oluf Mortensen Baden: www.roskildehistorie.dk/stamtavler/adel/Baden/Baden.htm
- Johan Oxen: www.roskildehistorie.dk/stamtavler/adel/Oxen/Oxen.htm

Noter

- 1 Danske Kalkmalerier, 270.
- 2 Indskriftens fulde ordlyd (med forkortelserne opløst): "Arma reverendi

patris domini Olai martini episcopi Roskildensis fundatoris huius capelle cuius anima in pace Christi requiescat" (Våben for den ærværdige fader i Herren Oluf Mortensen, biskop i Roskilde, dette kapels grundlægger, hvis sjæl hviler i Kristi fred). Danmarks Kirker, 1604.

3 Roskilde Aarbogen, 319.

4 I 1856 lod stiftsskriver og kirkeværge Steen Friis stenen anbringe i kapellets gulv, hvor den blev liggende frem til 2013. Som led i forberedelserne til indretningen af kapellet som gravsted for dronning Margrethe II blev kapellets gulv udgravet (og undersøgt) og Oluf Mortensens gravsten endnu en gang flyttet. Danmarks Kirker, 2022. Rensbro og Høyer.

5 Acta Pontificum, nr. 2638. I Danmarks Kirker bliver der sået tvivl om, hvorvidt det alter, som omtales i afladsbrevet, har været indviet til Birgitta; det antages her, at der er tale om en forveksling med et alter, indviet til evangelisten Johannes, Danmarks Kirker, 1633 (nr. 68). Det er i denne sammenhæng dog værd at bemærke, at Johan Oxe kunne have al mulig grund til at stifte et alter (med tilhørende sjælemesser) til ære for sin hustrus navnehelgen, eftersom hustruen, Birgitte Bondesdatter Thott, var død kort tid forinden. I 1488 bevilgede pave Innocens VIII aflad for besøgende til det alter for evangelisten Johannes, som Johan Oxe havde stiftet. Acta Pontificum, nr. 3100.

6 Arhning, 1937, 91 ff., Inger i KLNLM, Kruse, 43.

7 Arhning 1965, 87.

8 Indskriften lyder (med forkortelser opløst): "Sanctus Lucius anno domini mdxi picta est hæc capella mdxi" (Sanctus Lucius, i det Herrens år 1511 er dette kapel bemalet 1511), Danmarks Kirker, 1602.

9 Kjær, 162-63.

10 I sit testamente tilgodeser Lage Urne bl.a. Laurentiuskapellet, hvor han da også bliver gravsat. Danske Magazin III,3, 214; Kjær, 163.

11 Danmarks Kirker, 1604.

12 www.roskildehistorie.dk/stamtavler ... Baden & Oxe.

13 Achen, 143.

14 Op.cit., 142-43.

15 Friis 1868, 82.

16 Repertoriet II, nr. 12443.

17 På dette sted er der en lakune i dokumentet, hvor yderligere en gavemodtager kunne have været anført.

18 Danmarks Kirker, 2026. Også denne sten blev taget op af gulvet i forbindelse med udgravningen i 2013; se note 4.

19 Repertoriet II, nr. 6535.

20 Repertoriet II, nr. 2714.

21 Pirinen anfører, at der normalt krævedes en alder af 20-24 år for at kunne indtræde i et domkapitel, sp. 190. Peder Andersen Jernskæg optræder i forskellige hjemmesider med anslået fødselsår: 1454 eller før 1454.

Førstnævnte er helt klart for sent.

- 22 Biskop Lage Urnes Synodalstatutter, 274.
- 23 Repertoriet. II, nr. 3517; Ibid. nr. 5499.
- 24 Dahlerup, sp. 530.
- 25 <https://finnholbek.dk/getperson> på grundlag af Becker, 516. Die Matrikel der Universität Leipzig I, 238.
- 26 Die Matrikel der Universität Leipzig II. Fire år tidligere, i juni 1459, indskrives en vis "Petrus Andree de Dacia" ved artes-fakultetet på universitetet i Köln. Også han *kunne* være identisk med vor Jernskæg, der i så fald har fulgt det traditionelle middelalderlige universitetsforløb: begyndende på et artes-fakultet og fortsættende enten på teologi eller jura. Die Matrikel der Universität Köln, s. 482, nr. 65.
- 27 Det gør han i en kommentar til kapellets Helligkorsalter; Arhning 1965, 191.
- 28 Lindhardt, 15.
- 29 Beskrevet i Rensbros og Høyers artikel.